

УДК 343.234+343.915

О.В. ДАЩЕНКО, Запорізький інститут державного та муніципального управління

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕННІ У НЕПОВНОЛІТНЬОМУ ВІСІ

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення, відбування покарання, неповнолітні злочинці

Інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання в цілому і його спеціальний вид – умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх мають достатню соціально-правову обумовленість та істотний позитивний потенціал, який дозволяє реалізувати основні завдання кримінального права шляхом зменшення інтенсивності кримінально-правового впливу на засуджених за злочини суб'єктів, заохочення та активізації їх виправлення, покращує ефективність процесу відбування покарання. Застосування умовно-дострокового звільнення означає виконання покаранням своїх основних функцій та визнання можливості завершити процес виправлення особи в умовах звичайного для неї мікросередовища, що дозволяє у певній мірі запобігати процесам вимушеної соціальної дезадаптації засудженого. Слід визнати, що застосування цього заходу (звичайно, законне, обґрунтоване та виважене) може використовуватись і як інструмент, що оптимізує роботу спеціальних виховних установ, розвантажуючи їх від утримання тих засуджених, що вже досягли належного ступеню виправлення.

Немає підстав сумніватися в тому, що ступінь виправлення засудженого є найсуттєвішою обставиною, яка повинна розглядатися серед підстав умовно-достроково звільнення від відбування покарання неповноліт-

нього засудженого, що також підтверджено в останніх публікаціях з цієї проблематики у О.Г. Фролової, Н.М. Пісоцької, А.Ф. Степанюка, А.М. Пастушені. Навряд чи у найближчому майбутньому можна винайти якийсь більш прийнятний для цього критерій. Однак, визначення ступеню завершеності виправлення конкретної особи має певну специфічну особливість – воно спрямоване в її майбутнє, а тому пов'язане з прогнозуванням складних відносин, пов'язаних з людською поведінкою. Новизна статті міститься в висновках про систему ціннісних орієнтацій засуджених, рівень їх правосвідомості, характер інтересів та потреб, наявність сталих поведінкових стереотипів.

На відміну від математичних прогнозів, безпомилково спланувати людську поведінку заздалегідь, безумовно, неможливо. Тому існує необхідність ефективного використання в реалізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики досягнень не лише наук кримінального циклу, але й педагогічної та психологічної галузі науки для спрямування зусиль по створенню засобів, які б надавали можливість робити прогнози щодо поведінки умовно-достроково звільнених суб'єктів більш обґрунтованими, дозволяли усувати негативні наслідки можливих помилок або прорахунків у вирішенні питань про ступінь виправлення умовно-достроково звільненого суб'єкта або, принаймні, зводити ці помилки до мінімуму, а також запобігати виникненню рецидивнебезпечних ситуацій за участю цієї особи.

Згідно з чинним кримінальним законом критерії, через які вимірюється ступінь виправлення неповнолітнього засудженого, передбачають першочергову оцінку його пенітенціарної поведінки (зразкова поведінка, сумлінне ставлення до навчання та до праці). Водночас, слід визнати, що зазначені обставини є лише зовнішніми, які не завжди здатні реально відобразити ступінь виправлення неповнолітнього засудженого, адже виправлення означає не тільки зміни у зовнішніх проявах поведінки особи, але й

перебудову свідомості засудженого, його готовність до правослухняного життя, тобто наявність позитивних особистих установок.

У кримінально-виконавчому праві та виправно-трудої педагогіці залежно від ступеню виправлення засуджених розподіляють на певні групи. Так, пропонується розподіляти засуджених на групи у разі негативної поведінки на таких, що: 1) злісно порушують режим відбування покарання; 2) порушують цей режим; 3) не стали на шлях виправлення. При позитивній поведінці засуджені класифікуються як такі, що: 1) стали на шлях виправлення; 2) твердо стали на шлях виправлення; 3) довели своє виправлення [1, с.29, 51].

У кримінально-виконавчому законодавстві деяких країн подібні положення знайшли закріплення безпосередньо на нормативному рівні. Так, наприклад, у ст.116 Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь передбачено, що ступінь виправлення засудженого до позбавлення волі визначається адміністрацією на підставі всебічного вивчення його особистості та оцінки поведінки в період відбування покарання. Зокрема, таким, що став на шлях виправлення, визнається засуджений, який узяв письмове зобов'язання про законслухняну поведінку, реально прагне виправлення, не має стягнень, сумлінно ставиться до праці, виконання робіт з колективного самообслуговування, прибирання та благоустрою виправних установ і прилеглих територій. За наявності зазначених ознак таким, що твердо став на шлях виправлення, є засуджений, який не має стягнень протягом шести місяців, виявляє корисну ініціативу при участі в роботі самодіяльних організацій та суспільно корисній діяльності. Таким, що довів своє виправлення, визнається засуджений, поведінка якого відповідає зазначеним вище вимогам протягом не менше однієї четвертої строку призначеного йому покарання [2]. Як неодноразово зазначалося у фаховій літературі, право на умовно-дострокове звільнення мають ті засуджені, що твердо стали на шлях

виправлення [3].

Як бачимо, зазначені класифікації будуються в основному на різному ступені відображення у поведінці засудженого позитивних результатів карально-виховного процесу, бажаних тими суб'єктами, які цей процес здійснюють. Так, згідно з наведеною трьохступеневою класифікацією, початковий ступінь виправлення передбачає, що засуджений позитивно ставиться до праці, навчання, режиму, виховної роботи, та при дотриманні відповідних правил він не завжди послідовний. Наступним ступенем виправлення є такий, де особа визнає провину та кається у злочині, ініціативна в трудовій діяльності, сумлінна у навчанні, позитивно ставиться до виховних заходів. Останній етап означає, що засуджений здатен відкрито засудити свій злочин, брати участь у запобіганні порушенню дисципліни з боку інших засуджених [4].

Водночас, розповсюджена методика оцінки виправлення засудженого видається односторонньою, а тому й недостатньо досконалою. Не можна не погодитися з думкою А.Х. Степанюка, який стверджує, що мета виправлення – проблема більш педагогічна, психологічна, а не правова [5, с.46; 6]. З цією позицією узгоджуються міркування А.М. Пастушені, який вважає, що виправлення “належить до психологічних категорій, позначає якісну характеристику сукупності психологічних властивостей особистості, детермінуючих правову спрямованість соціальної поведінки індивіда” [7, с.104]. Тому об'єктом карально-виховного впливу має бути передусім особистість засудженого як соціально-психологічна характеристика особи, що відбуває покарання [8, с.53; 9].

Як слушно зазначає О.Г. Фролова, “практичним працівникам правоохоронних органів відомі випадки, коли точне й неухильне виконання засудженими законів, вимог режиму утримання, дотримання дисципліни та правил внутрішнього розпорядку виправно-трудоих закладів, а також виконання та перевиконання виробничих завдань, участь у громадському житті та роботі самодіяльних

організацій засуджених, активне підвищення свого загальноосвітнього рівня у школі, професійних знань у ПТУ тощо свідчать зовсім не про виправлення та перевиховання засуджених, а про пристосування їх до умов місць позбавлення волі або інших органів, що виконують покарання, маючи на меті максимальну користь для себе, одержання додаткових пільг від адміністрації, реалізації якихось інших корисливих цілей та мотивів. Тому наведені вище показники не можна визнати абсолютними при оцінці результатів виправлення та перевиховання засуджених та їх ефективності. Зважати на ці показники слід з певною обережністю, розглядаючи одержані результати за відносно тривалий проміжок часу у взаємозв'язку з даними про досягнення інших цілей покарання, зокрема цілей спеціального та загального попередження". Погоджуючись з судженнями О.Г. Фролової, Н.М. Пісоцька зазначає, що "доведення виправлення" як критерій класифікації засуджених "навіть чи можна сприйняти як такий, що заслуговує на довіру. Подібна поведінка може свідчити, перш за все, про "високі здібності" у пристосуванні до умов відбування покарання". У зв'язку із цим зазначений науковець пропонує залишити лише два елементи класифікації для визначення ступеня виправлення засуджених: 1) засуджений став на шлях виправлення; 2) засуджений твердо став на шлях виправлення. Відповідно, під засудженими, що стали на шлях виправлення, вона розуміє осіб, які зразково поведуться й сумлінно ставляться до праці, а особами, які твердо стали на шлях виправлення, визнавати лише засуджених з урахуванням їх самооцінки, каяття у вчиненому злочині, яке дає адміністрації установи виконання покарань підстави для сподівання, що, навіть за умови вилучення цієї особи з-під нагляду ті позитивні риси, що були помічені під час відбування покарання, не будуть втрачені. Таке тлумачення цього питання, вважає Н.М. Пісоцька, дозволить, зокрема, уникнути плутанини при призначенні інституту умовно-дострокового звільнення від

покарання та підвищити його виховний вплив [4].

З наведеними міркуваннями є підстави погодитися. Справді, якщо оцінювати виправлення неповнолітнього, який відбуває покарання, як позитивні зміни у його свідомості (а саме це є головним змістом та мірилом виправлення), то в цьому випадку обов'язково мають враховуватися, окрім зовнішніх чинників, й внутрішні, морально-психологічні сторони поведінки засудженого: його ставлення до скоєного злочину, до призначеного покарання, інших членів суспільства (інших засуджених, представників адміністрації спеціальної виховної установи, членів родини, близьких). У цьому зв'язку необхідно звертати увагу й на інший тип класифікації засуджених – залежно від ступеню пенітенціарної адаптації: а) ті, хто пристосовуються позитивно, тобто вони приймають той порядок і вимоги, які діють в установах по виконанню покарань; б) ті, хто пристосовуються негативно, тобто відмовляються від виконання встановленого порядку в колонії, ігнорують установлені вимоги; в) ті, хто не може пристосуватися – не заперечують проти офіційних вимог, але й не здатні зайняти стійку законслухняну позицію. Використання подібної класифікації щодо засуджених неповнолітніх при вирішенні питання про ступінь виправлення (відповідно, й про наявність підстав до умовно-дострокового звільнення) вважаємо досить перспективним, оскільки вона ґрунтується на позитивних чи негативних змінах у їх психіці: позитивні зміни пов'язані з так званним ступенем виправлення, негативні – з відчуженням, зі злобою, активним сприйняттям злочинних впад і зв'язків у місцях позбавлення волі [10, с.51].

Наведене переконує, що важливе місце в процесі оцінки наявності підстав для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього повинна обіймати психолого-педагогічна характеристика відповідного кандидата. Належне її використання дозволяє обґрунтовано та компетентно

робити висновки про систему ціннісних орієнтацій засудженого, рівень його правосвідомості, характер інтересів та потреб, наявність сталих поведінкових стереотипів, визначити емоційно-вольові елементи психологічної характеристики.

У цьому сенсі важливою є й кримінологічна класифікація неповнолітніх злочинців, яка включає наступні групи: 1) особи, які в цілому мають позитивну спрямованість і скоїли злочин з легковажності або неготовності до правильного виходу зі складних ситуацій, або через випадковий збіг обставин; 2) особи, яких до злочину привела ситуація, але які характеризуються нестійкою соціальною спрямованістю; 3) особи з негативною соціальною спрямованістю, яка, однак, не досягла рівня усталення, із передкримінальним досвідом; 4) особи, які характеризуються сформованою антисоціальною спрямованістю і мають кримінальний досвід [11, с.27-28].

Зважаючи на викладене, потребують вдосконалення підходи у збиранні й систематизації інформації про особу та поведінку неповнолітнього, який вчинив злочин. Комплексний та системний підхід вимагає вивчення цієї інформації за весь час перебування неповнолітнього у полі зору органів кримінальної юстиції – починаючи від притягнення його до кримінальної відповідальності й закінчуючи часом перебування неповнолітнього у виховній колонії. Вважаємо перспективною ідею, згідно якої пропонується організувати систематизоване накопичення відомостей про таких неповнолітніх у одному органі (наприклад, у службі у справах неповнолітніх), в який би надходила інформація від кожного органу (слідчого, суду), що розглядали справу про вчинений неповнолітнім злочин.

Оскільки лише комплексне дослідження особистості надасть можливість відповісти на питання щодо того, чого прагне конкретний засуджений (його установки та ідеали), що він може (його здібності), які установки закріпилися як провідні особливості його

особи (властивості характеру конкретної людини) [12, с.619-620].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А.М., Денисова Т.А., Трубников В.М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных). – Харьков-Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. –440 с.
2. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь –Мн., 2004.
3. Ткачевский Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания // Вестн. Моск. ун-та. Сер.11: Право. -2002. -№ 1. -С.16-40.
4. Пісоцька Н.М. Підвищення ефективності покарання у світлі впровадження гуманістичних засад у кримінально-правову політику України // Право України. -1999. - № 12. -С.88 - 90.
5. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания. –Х.: Фолио, 1999.
6. Степанюк А. Проблемы реорганизации уголовно-исполнительной системы Украины // Тюремная реформа: поиски и достижения /Харьк. правозащит. гр. –Х.: Фолио, 1999. – С.57-61.
7. Пастушеня А.Н. Основные принципы и средства эффективного применения прогрессивной системы исполнения наказаний // Реформирование пенитенциарной системы: Материалы междунар. конф. –Минск: ООО «Фил Серв плюс», 1998.
8. Сундуrow Ф.Р. Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания правонарушителей. –Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1976. –143 с.
9. Трубников В.М. Особистість звільненого від відбування покарання як суб'єкт соціальної адаптації // Вісн. Акад. прав. наук України. –1997. -№ 1. –С.115-125.
10. Тюгаева Н.А. Адаптация осужденных к учебе в школе при ИТК: Учеб.-практ. по-

собие. –Рязань: ВШ МВД СССР, 1978.

11. Яковенко С.І., Максимова Н.Ю., Мороз Л.І., Мороз Л.А. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобіган-

ння: Навчальний посібник. –К.: Вид. ПАЛИВОДА, 2006. –260 с.

13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. –М.: Учпедгиз, 1946.

Дащенко О.В. Проблеми реалізації умовно-досрочного звільнення від відбування покарання за злочини, вчиненні у неповнолітньому віці // Форум права. –2007. -№ 3. – С.70-74 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07dovunv.pdf>

З огляду на потребу визначення ступеню завершеності виправлення неповнолітніх засуджених злочинців виконаний аналіз їх кримінологічних класифікацій та методик оцінки.

Дащенко О.В. Проблемы реализации условно-досрочного освобождения от отбытия наказания за преступления, совершенные в несовершеннолетнем возрасте

Учитывая потребность определения степени завершености исправления несовершеннолетних осужденных преступников выполнен анализ их криминалогических классификаций и методик оценки.

Dashchenko O.V. Problem in realization of conditional-preschedule clearing of departure for punishment the crimes accomplished at minor age

Taking into account need of definition of a degree completeness corrections of the minor condemned criminals their analysis of criminological classifications and techniques of an estimation is executed.